

УДК 355.425.4(477.62)

Бровар О.В., Донецький національний університет

Діяльність міських партизанських загонів Донбасу в жовтні 1941 – вересні 1943 рр.

У статті аналізується бойова діяльність міських партизанських загонів Донбасу в період окупації 1941-1943 рр. Автор досліджує історію їх виникнення, особливості умов, в яких вони діяли, аналізує пов'язані з цим форми і мотиви боротьби, взаємодію з місцевим підпіллям і регулярними частинами Червоної Армії.

In this article the author studies the Donbass town partisan detachments fighting actions during the occupation period of 1941-1943. The author investigates the history of their origin, the peculiarities of the conditions in which they acted, analyses the struggle forms and methods, the cooperation with local underground organizations and regular military units of the Red Army.

Бровар Олександр Віталійович
(1970 р.н.). Закінчив історичний факультет Донецького державного університету у 1997 р. Здобувач кафедри історії України ДонНУ. Тема кандидатської дисертації: *“Партизанський та підпільний рух у Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1943)”*.

Серед питань, що пов'язані з вивченням руху Опору в Донбасі ще недостатньо висвітлена діяльність тих партизанських загонів, що діяли в окремих містах регіону. Пов'язано це з тим, що дослідники, як правило, більше уваги приділяли вивченню бойових дій загонів, які були створені у північно-східній частині регіону.

Проте факти свідчать, що загони, сформовані в містах, відіграли значну роль у розгортанні всенародної боротьби в тилу ворога. Під час окупації лише в Донецькій області налічувалося 27 міських партизанських загонів, а взагалі в Донбасі – 33. Їх діяльність вже була розглянута в деяких працях 60-90-х рр. XX ст., коли дослідникам стали доступні матеріали, які раніше не використовувалися [1].

Автор цієї статті ставить своєю метою проаналізувати діяльність міських партизанських загонів регіону під час окупації в період Великої Вітчизняної війни.

Зважаючи на те, що Донбас був потужним економічним регіоном, активна бойова діяльність міських партизанських загонів набувала великого значення, зокрема проведення диверсій на підприємствах вугільної, металургійної галузі та залізничному транспорті. Необхідно відмітити, що ці загони діяли в значно складніших умовах, ніж ті, що дислокувались в лісових районах. По-перше, вони практично не мали збройних баз. Їх бійці були озброєні переважно легкою особистою зброєю – пістолетами та револьверами, інколи гранатами [2]. По-друге, таким загонам було дуже важко збиратися й пересуватися по окупованому місту. По-третє, у містах з партизанами та підпільниками вела боротьбу значна кількість спеціальних каральних органів: таємна державна поліція (гестапо), служба безпеки (СД), польова жандармерія, допоміжна поліція, військова розвідка. Мережа таємної агентури ворога в окупованих містах була досить щільною. До того ж командири і бійці міських загонів, як правило, підбиралися з місцевих активістів і переважно комуністів і комсомольців [3]. Їх добре знало місцеве населення і непоодинокими були випадки, що саме це було причиною їх швидкого арешту в перші дні окупації. Тому лише деякі міські партизанські загони змогли розпочати свою діяльність, більшість створювалась вже в умовах окупації місцевими патріотами або оперативними співробітниками Українського штабу партизанського руху.

Так, у грудні 1941 р. з міста Ворошиловграда Сталінським обкомом КП(б)У та органами НКВС для виконання спеціального завдання в тилу ворога був направлений старший політрук А.О.Шведов, після чого він мав повернутися назад. Але перейти лінію фронту йому не пощастило. А.О.Шведов залишився на окупованій території і в місті Сталіно налагодив зв'язок з підпільними групами під керівництвом О.Д.Власова, П.Ф.Батули, об'єднав їх в один загін, поширивши його дії на різні райони міста. Особистий склад загону налічував 47 чоловік [4].

Бійці загону з початку 1942 і до вересня 1943 року визволяли військовополонених, друкували та розповсюджували листівки, збирали дані про переміщення і дислокацію ворожих військ, які потім переправляли через лінію фронту командуванню Червоної Армії. Загін мав кілька добре законспірованих квартир, де його члени збиралися на засідання, переховували зброю, листівки, виготовляли документи. Найбільш важливим для бійців загону було знищення живої сили та техніки ворога. За період з січня 1942 до початку вересня 1943 року загonom О.А.Шведова було знищено: військових ешелонів – 37, гаражів – 3, складів боеприпасів – 3, інших складів – 4, солдатів і офіцерів – близько 300. За 20 місяців своєї активної бойової діяльності загін втратив лише 3-х чоловік [5].

Активно діяла в місті Сніжному створена в січні 1942 р. партизанська група, командиром якої став колишній вчитель Ю.І.Кочетов [6]. Комісаром групи був Г.І.Лебедев, який до війни працював викладачем військово-фізичного виховання в технікумі і середній школі № 5. До квітня 1942 р. цей партизанський загін активних бойових дій не проводив, займався здобуванням зброї, підбором бійців. На початок 1943 р. загін, який був названий на честь відомого героя громадянської війни “Партизан Залізник”, налічував вже 29 чоловік [7].

Партизани в пошкодженій штольні шахти № 8-біс обладнали склад зброї, пального, боеприпасів [8]. Бійці загону проводили диверсії на шахтах і транспорті, всіляко зривали спроби німців їх відбудувати. Взимку 1943 р., під час загального відступу німецьких військ від Сталінграду, партизани пошкоджували лінії зв'язку, знищували невеликі підрозділи ворога. 3 квітня 1943 р. бійці загону В.Лата, М.Перегудов, В.Петькін, Л.Кармаєв, В.Гайдук на станції Соф'їно-Бродська спалили великий військовий

склад, де було знищено багато зброї, продовольства та обмундирування. Чистяківська група партизанського загону на станції Дебальцеве підірвала німецький військовий ешелон. Партизани Ю.І.Кочетов, М.Р.Нищераков, М.С.Мірошніченко вчинили диверсію на Штерівській ділянці.

Стурбовані сміливими діями партизан окупаційні власті посилили репресивні заходи і в березні 1943 р. вистежили деякі конспіративні квартири. Розпочалися арешти, було схоплено і тяжкопораненого командира загону Ю.І.Кочетова, якого разом з іншими заарештованими партизанами розстріляли 22 квітня 1943 р. Усього з 29 бійців загону загинуло 14 [9]. Після загибелі Ю.І.Кочетова загін очолив Г.І.Лебедев. Взагалі з січня по 25 серпня 1943 р. бійці загону “Партизан Залізник” знищили 25 солдат і офіцерів ворога, підірвали 3 військові ешелони, спалили 14 залізних вагонів, знищили 2 мости, 3 склади з військовим майном, 3 автомашини, 2 вузли зв’язку. Захопили 2 кулемети, 37 гвинтівок, 4 автомати, 12500 патронів [10]. Крім того, бійці загону вели постійну агітаційну роботу серед робітників та місцевого населення.

В травні 1943 р. було здійснено десантування в тилу ворога кількох груп, які згідно з планом УШПР повинні були розгорнути діяльність по створенню нових та активізації вже діючих партизанських загонів під час очікуваного літнього наступу німців. Одна з таких груп, яка входила до складу загону ім. Сталіна, на чолі з В.Д.Авдеевим десантувалась 31 травня в районі села Велика Янісоль, на 55 кілометрів північно-західніше від великого залізничного вузла Волновахи. Однак група швидко була виявлена і оточена каральним загonom. Після семигодинного бою, з наступом темряви, знищивши близько 85 карателів, група прорвала кільце оточення і відірвалась від переслідування. Вона вирушила у напрямку до міста Сталіно, сподіваючись з’єднатись з основною групою, яку очолював командир загону М.М.Трифонов (Югов). Але доля групи М.М.Трифонова (Югова) склалася трагічно. Вона десантувалась у двох кілометрах від села Павлівка Мар’їнського району і через кілька годин була оточена каральним загonom, який налічував більше 700 чоловік. 13 партизан-десантників вимушені були прийняти бій з переважаними силами ворога. Після кількогодінного бою, коли вже закінчилися всі боеприпаси, десантники, що залишилися в живих, підірвали

себе гранатами. Група В.Д.Авдеева з семи чоловік дісталася міста Сталіно, де і розгорнула організаційну та бойову діяльність.

На промислових підприємствах та на шахтах міста було організовано 11 партизанських груп загальною чисельністю 180 чоловік, які були об’єднані в один загін ім. Сталіна під командуванням В.Д.Авдеева, який діяв до визволення Донбасу частинами Червоної Армії. У вересні 1943 р. загін вчинив 4 диверсії на транспорті, спалив 2 танки, 1 артилерійський склад і 6 електродвигунів, пошкодив 7 паровозів 1 вугільний млин, 5 разів руйнував поштово-телеграфний зв’язок навколо Сталіно, влаштував 18 обвалів у шахтах, знищив у боях 321 солдата та офіцера ворога, взявши при цьому чимало трофеїв. За червень – серпень надруковано 16 різних листівок, звернень та наказів загальним тиражем 4715 примірників [11].

На території Петровського району м. Сталіно виникли і почали діяти невеликі, не пов’язані між собою підпільно-патріотичні групи під керівництвом Н.О.Кийкової, О.П.Краснікова, В.Л.Вейса. Учасники цих груп здійснювали окремі диверсії, вербували до складу груп патріотів з місцевого населення.

Влітку 1943 р. до Петровського району прибув В.Я.Грицаєнко, який був бійцем партизанського загону О.А.Шведова. В кінці липня – на початку серпня ці групи були об’єднані в один загін під командуванням В.Я.Грицаєнка. Інформаційна група загону приймала по конспіративному радіо зведення Радінформбюро, розмножувала їх на друкарській машинці та розповсюджувала серед населення. Інша група займалася визволенням з табору військовополонених радянських солдат. Так, на початку вересня 1943 р. члени загону Т.О.Юрков, І.Н.Прищепта визволили з табору 39 чоловік.

Агітаційна група проводила політичну роботу серед солдатів “Російської визвольної армії”, козачих та національних формувань, зокрема “Туркестанського легіону”, які входили як допоміжні частини до складу німецької армії. Деякі з них вступили в зв’язок з партизанами і почали допомагати ім. Рядові В.Л.Баранов, Ю.П.Чернов, Г.Н.Долоберідзе, А.П.Гегечкорі, охороняючи німецькі військові склади, викрадали і передавали до штабу загону зброю, боеприпаси, гранати, пальне.

За рішенням штабу загону на роботу в поліцію були направлені партизани О.П.Заволокін,

Т.А.Юрков, І.Н.Прищета. Вони проводили агітаційну роботу серед поліцейських, розповсюджували листівки та звернення Радінформбюро в населених пунктах, викрадали зброю та боеприпаси у міської поліції [12].

У Костянтинівці та Костянтинівському районі активно діяла підпільно-патріотична диверсійна група, яку організував І.Г.Ладник. Згодом група перетворилась на міський партизанський загін, який налічував 75 чоловік, мав оперативний штаб і відповідну структуру. Оперативний штаб одночасно керував діяльністю молодіжної партизанської групи на чолі з О.І.Стомплівським, дружківської партизанської групи З.О.Ібрагімової, підтримував постійний зв'язок з підпільними групами Дзержинська, Часів-Яра, станції Фенольна. Загін провів ряд диверсій на підприємствах міста, зірвав обмолот зерна в колишньому радгоспі № 10. Але внаслідок зради 10 членів загону були заарештовані, у тому числі керівники штабу – майор Г.Г.Яковлев та старший лейтенант В.К.Колоколов, яких після допитів і катувань було розстріляно в липні 1943 р. Незважаючи на арешт частини керівництва оперативного штабу, загін продовжував свою діяльність до визволення міста частинами Червоної Армії [13].

В місті Харцизьку направлений УШПР до ворожого тилу І.П.Дунаєв у листопаді 1942 р. створив підпільно-диверсійну групу, яка стала ядром партизанського загону “За Батьківщину”. Цей загін діяв на території Амвросіївського, Харцизького та Чистяківського районів Сталінської області [14]. До його складу входили патріоти міст Зугреса, Іловайська, Харцизька, Амвросіївки, Степаново-Кринки, Троїцько-Харцизька. Загін налічував 89 підпільників-партизан. Групою, яка діяла в районі Харцизька, керував інженер локомотивного депо М.С.Недосекін. Найбільш активно діяли члени групи Г.П.Чулков, В.Ю.Чернявський, О.Т.Кучеренко, В.П.Склярів, М.В.Федоренко, В.І.Лисюк. Партизани провели ряд бойових операцій. В 1943 р. вони розгромили німецькі бази та склади в Іловайську, знищивши 20 солдатів та офіцерів ворога, підірвали п'ять ешелонів з живою силою та військовою технікою, склад боеприпасів та літак на польовому аеродромі, в районі хутора Бондарного. Підпільно-диверсійними групами партизанського загону “За Батьківщину” було підірвано 4 залізничні мости, 3 склади військового майна, виведено з ладу або

пошкоджено 50 паровозів, 30 вагонів. Був встановлений зв'язок з командуванням Червоної Армії через зв'язківця І.І.Пасічника, який переходив лінію фронту з цінними розвідувальними даними, а назад перетинав лінію фронту на літаку і десантувався. Навесні 1943 р. група партизан повідомила по радіозв'язку, що на станції Харцизьк знаходиться багато військових ешелонів з технікою та живою силою, які мали вирушити у район Курська. Наступної ночі станція була піддана нищівному бомбовому удару [15].

В місті Кадіївці Ворошиловградської області діяв партизанський загін на чолі з Г.П.Кононенко [16]. На квартирі вчительки Т.Д.Синецької був явочний пункт партизан, у домашньої господарки зберігалися зброя та боеприпаси.

Партизани і підпільники з її участю в ніч на 20 грудня 1942 р. спалили німецьку продуктову базу, пошкодили силовий трансформатор, завалили виробку на шахті “Товстий № 1”, висадили в повітря гараж, вивели з ладу водокачку “Вільха”, знищили понад 30 гітлерівських солдатів, офіцерів і поліцаїв, 6 автомашин, кілька мотоциклів. 7 листопада 1942 р. бійці підпільного загону в селищі Ірміне вивісили чотири червоні прапори. Вони постійно поширювали листівки, відозви, в яких заклинали населення до саботажу і непокорі [17].

Як приклад довготривалої успішної боротьби з окупантами в міських умовах можна взяти бойову діяльність групи А.А.Вербоноля. Вона була створена відразу після захоплення міста Сталіно німецькими військами і налічувала спочатку лише 5 чоловік. Але згодом вона поповнилась місцевими патріотами, а також за рахунок визволених з таборів військовополонених і зросла до 28 чоловік. Група діяла в Сталіно, налагодила зв'язок з підпільно-патріотичними групами Макіївки, Слов'янська та інших населених пунктів області. До центрально-міської групи входили і підпільники, які працювали і мешкали в Сталіно.

Бійцями групи Т.Оленчуком, О.Халошиним, О.Борисовим під керівництвом А.Вербоноля викрадено з німецьких складів, установ, гуртожитків 2 легких кулемети, 5 автоматів, 52 гвинтівки та карабіни, 36 пістолетів, 23 гранати та ін. На квартирах А.Вербоноля, В.Крашина були встановлені замасковані радіоприймачі, через які приймалися зведення Радінформбюро, а потім цей матеріал передавався для друку на машинці та ротаторі. Членами групи Г.Ледньовою, Г.Гринько, С.Корольковою, М.Семеновою,

В.Грицаєнком шляхом організації втеч та підкупу охорони були визволені 174 військовополонених, серед яких 150 осіб офіцерського складу Червоної Армії. А.Вербололем, І.Чистяковою через М.Лебідько, паспортистку в Лариному та В.Подшивалова, помічника начальника поліції у Калинівці, було здобуто понад 200 паспортів і близько 500 тимчасових посвідчень та перегусток, якими потім забезпечувалися члени загону та визволені військовополонені. Члени групи Т.Теллі та К.Нарожна працювали на хлібозаводі № 1 і частину хліба, який призначався для постачання німецької армії, передавали для допомоги військовополоненим.

Окремими членами групи було проведено ряд диверсійних актів. У травні 1942 р. інженер В.Грицаєнко, який працював в ремонтно-механічних майстернях заводу, вивів з ладу потужний електромотор, внаслідок чого на 1,5 місяця майстерні були зупинені саме в той час, коли надійшло термінове завдання від німецького командування на виготовлення великої кількості замків до зенітних гармат і запасних частин до мотоциклів. У червні цього ж року підпільники М.Рижиков, І.Покусай підірвали та спалили склад з військовим майном на 10-й лінії. 17 грудня 1942 р. члени групи Г.Гринько, Л.Гринько, Н.Чернова підпалили гараж на 9-й лінії, де знищено 8 вантажних автомашин, 2 мотоцикли, авторемонтна майстерня, велика кількість пального. В січні 1943 р. знову було спалено гараж в селищі Стандарт. Згоріло кілька автомашин, склади запчастин та обмундирування. В лютому партизанами Т.Оленчуком, І.Яковлевим вбито німецького коменданта селища Смолянка і двох його помічників, які особливо жорстоко ставились до місцевого населення. Того ж місяця, під час загального німецького відступу з району Сталінграда, підпільники Г.Гринько, Л.Гринько, І.Покусай, П.Чернова вивели з ладу лінію телефонно-телеграфного зв'язку, яка з'єднувала Сталіно з Макіївкою, Червоноармійськом, Маріуполем.

В квітні 1943 р. група партизан-підпільників під керівництвом Т.Оленчука викрала німецьку штабну автомашину і знищила її. На шахті 1/2 "Смолянка" група О.Корольова провела в червні цього ж року завали, чим вивела шахту з ладу на 5 днів [18].

Таким чином, партизанські загони, які діяли в окупованих містах Донбасу, незважаючи на складні умови, зуміли не тільки провести велику

організаційну роботу, але й, використовуючи різноманітні форми і методи боротьби, наносили нищівні удари ворогу. Проведення дослідження дозволяє зробити декілька загальних висновків.

По-перше, аналіз діяльності міських партизанських загонів показав їх вагомий внесок у розвиток всенародної боротьби проти окупантів.

По-друге, в залежності від реальних обставин кожного міста, селища використовувалися різноманітні форми боротьби: розвідка, диверсії, збройні напади, саботаж, агітаційно-пропагандистська робота, а під час наступальних операцій Червоної Армії – й активна бойова допомога регулярним частинам.

Література

1. Строкач Т.А. Наш позивний – Свобода. – К.: Політвидав, 1964; Дубина К.К. Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні. – К.: Політвидав, 1967. – С. 14-26; Красников Б.А. Партизанская Петровка: Рассказ-хроника. – Донецк: Донбас, 1993; Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942 рр.). – Т. 2 / Уклад. В.Косик. – Львів, 1998; Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943 рр.). – Т. 3 / Уклад. В.Косик. – Львів, 1999; Чуйко А.Н. Славянск 700 дней и ночей. Исторические зарисовки 1941-1943 гг. – Донецк: Донбас, 1998; Попова Л.В., Костенко Н.А. Судьба отряда "У" (История Артемовского партизанского отряда 1941-1942 гг.). – Артемовск, 2000; Книга памяти Украины. Донецкая обл.: Заключительный том "Бессмертие". – Т. 21 / Главная ред. кол.: И.А.Герасимов (председатель) и др. Областная ред. кол.: Л.Д.Кириченко (председатель) и др. – Донецк: Донбас, 1999. – С. 68-89; Целик Т. Сутьба и время. – Донецк: Регион, 2000. – С. 56-86; Кулага И.И. Герои народной войны // Вечерний Донецк. – 2001. – 4 сентября; Беспечный Т. Партизаны в оккупированном Сталино // Там само. – 26 сентября.
2. Целик Т. Указ. соч. – С. 69.
3. Книга памяти Украины. Донецкая обл.: Заключительный том "Бессмертие". – Т. 21. – С. 71.
4. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО), ф. Р-5000, оп. 1, спр. 254, арк. 5.
5. Там само, арк. 6.
6. Історія міст і сіл УРСР: У 26 т. Донецька область / П.Т.Тронько (голова Головної редколегії) та ін. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – С. 765.
7. ДАДО, ф. Р-5000, оп. 1, спр. 205, арк. 1-2.
8. Історія міст і сіл УРСР. Донецька обл. – С. 765.
9. ДАДО, ф. Р-5000, оп. 1, спр. 205, арк. 3.
10. Донецька область в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) / Отв. редактор Е.Д.Клерфон. – Д.: Донбас, 1980. – С. 138-139.
11. ДАДО, ф. Р-5000, оп. 1, спр. 61, арк. 11.
12. Там само, спр. 328, арк. 6.
13. Там само, спр. 260, арк. 25-26.
14. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.: В. 3 т. – Т. 2 / Пред. ред. коллегии И.Д.Назаренко. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1975. – С. 208.
15. Історія міст і сіл УРСР. Донецька обл. – С. 859.
16. Історія міст і сіл УРСР: В 26 т. Луганська обл. / П.Т.Тронько (Голова Головної редколегії) та ін. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. – С. 275.
17. Державний архів Луганської області, ф. Р-1790, оп. 1, спр. 68, арк. 3-9.
18. ДАДО, ф. Р-5000, оп. 1, спр. 63, арк. 9-12.

Надійшла до редколегії 22.05.2002 р.